

Дослідження економічних відносин

УДК 330.354

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В УКРАИНЕ

TRENDS AND PROSPECTS OF ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE

Баженова О. В.

Канд. екон. наук, доцент кафедри економічної кібернетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Баженова Е. В.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Vazhenova O. V.

PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Анотація

У статті розкрито основні тенденції економічного зростання в Україні та світі. Основним системним чинником зростання в Україні визначено залежність від кон'юнктури на світових ринках продукції традиційного експорту, тому економічне зростання в Україні можна розглядати як відгук на збурення у світовій економіці. Визначено перспективи економічного зростання країни на найближчу перспективу. Охарактеризовано зовнішні можливості України в контексті прискорення темпів економічного зростання у рамках моделі зростання «навздогін».

Ключові слова: економічне зростання, чинники економічного зростання, економічне зростання «навздогін», відкритість економіки, експортна модель економічного зростання.

Аннотация

В статье раскрыты основные тенденции экономического роста в Украине и мире. Основным системообразующим фактором экономического роста в Украине определена зависимость от конъюнктуры на мировых рынках продукции традиционного экспорта. Поэтому экономический рост в Украине можно рассматривать как отклик на возмущения в мировой экономике. Определены перспективы экономического роста страны на ближайшую перспективу. Охарактеризованы внешние возможности Украины в контексте ускорения темпов экономического роста в рамках модели «догоняющего» роста.

Ключевые слова: экономический рост, факторы экономического роста, «догоняющий» экономический рост, открытость экономики, экспортная модель экономического роста.

Abstract

The paper reviews basic tendencies of economic growth in Ukraine and worldwide. The main system-factor of economic growth in Ukraine is defined as the dependence on the situation on the world markets of traditional export products. Therefore, economic growth in Ukraine can be seen as a response to perturbations in

the global economy. The prospects of economic growth in the near future are outlined. External opportunities of Ukraine in the context of accelerating economic growth due to the model of «catch-up» growth are characterized.

Key words: growth, growth factors, "catch-up" growth, openness of the economy, the export model of economic growth.

Вступ. Економічне зростання в Україні протягом останніх двадцяти п'яти років не демонструвало виразної тенденції. Періоди з високими темпами зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) чергувалися з періодами з невеликими, навіть від'ємними темпами. Це здебільшого пояснювалося значною залежністю розвитку вітчизняної економіки від зовнішніх впливів. Дослідження чинників зростання на сучасному етапі розвитку економіки країни має на меті забезпечення гідного протистояння викликам світової економіки, уникаючи перебування на узбіччі світової економіки в якості сировинного придатку країн, що розвиваються. В цьому контексті варто звернути увагу на загальносвітовий досвід та досвід окремих країн, що демонстрували високі темпи зростання протягом тривалих періодів та, враховуючи їхні помилки й національні особливості, використати цей досвід для прискорення економічного зростання в Україні.

Формуванню теоретичних засад дослідження економічного зростання присвячено фундаментальні наукові праці П. Даймонда, В. Іноземцева, Д. Касса, М. Кондратьєва, С. Куз-неця, Ф. Рамсея, Д. Ромера, р. Солоу, Й. Шумпетера та багатьох інших учених. В Україні проблемами економічного зростання займалося чимало науковців, з-поміж яких: В. Геєць, Я. Жаліло, І. Крючкова, В. Литвицький, І. Лукінов, О. Осауленко, Д. Покришка та ін. Що стосується проблематики моделювання економічного зростання, то основні підходи до її вирішення детально наведено у роботі [1, с.8-30].

Мета даного дослідження полягає в окресленні трендів та перспектив економічного

зростання в Україні, виокремленні основних системних чинників цього зростання та визначенні його перспектив.

Виклад результатів дослідження. Про економічне зростання в світі за останні два тисячоліття яскравіше за все свідчать цифри. Протягом цього періоду ВВП у світі збільшився у 497 разів, а валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу – у 17 разів, що відповідає зростанню населення у 29 разів за даними А. Меддісона [2]. Зокрема, ВВП зріс зі 102,5 млрд.дол. до 50973 млрд. дол. у цінах 1990 р. Динаміку основних індикаторів економічного зростання у світі представлено на рис.1.

При цьому темпи економічного зростання у різні періоди розвитку світової економіки (рис.2) значно відрізнялися.

У 2001-2014 рр., за даними Світового банку [5], темп зростання світової економіки дещо уповільнився й сягнув 2,56 %, темп зростання ВВП у розрахунку на одну особу становив 1,31 %, а темп зростання населення – 1,23 %.

Найвищі темпи зростання було зафіксовано у період 1950-1973 рр. (так званий золотий вік), який характеризувався прискоренням темпів технологічного прогресу, посиленням протекціоністських заходів у деяких провідних країнах світу (насамперед, у США) та активним втручанням держави в дію ринкових механізмів тощо.

Чинники економічного зростання у західних країнах протягом останнього тисячоліття значно відрізнялися (табл. 1).

Як свідчить аналіз динаміки темпу зростання ВВП світу та індексу цін на сировинні товари (рис.3), пришвидшення темпів економічного зростання кореспондувалося з підвищенням цін на сировину за останні 25 років. Вод-

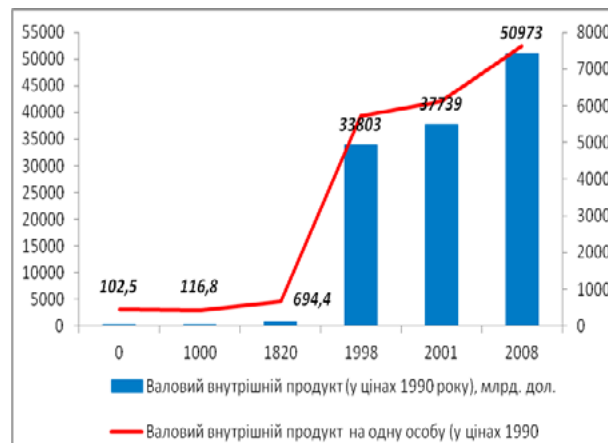

Рис. 1. Динаміка валового внутрішнього продукту та валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу у світі (3 точки зору неспівставності пізніші дані не наводяться)

Джерело: А. Меддісон [2].

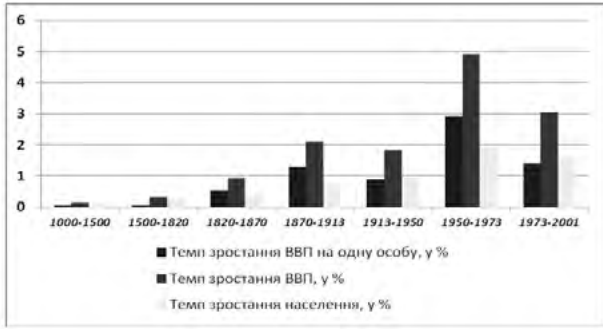

Рис. 2. Динаміка основних показників економічного зростання у світі протягом 1000-2001рр.

Джерело: складено автором за даними [3, с.10], [4]

ночас незначні коливання цін відповідали суттєвішим коливанням ВВП, особливо у 2000-х. Це, на нашу думку, може бути пояснено зростанням сукупного попиту на сировину у періоди підйому та падінням – у періоди спаду.

У країнах з відкритою економікою, основна частка експорту та імпорту яких становить продукцію з низьким ступенем перероблення (до них належить і Україна), варіативність економічного зростання зумовляють в основному шок

Табл. 1. Основні чинники економічного зростання у «західній півкулі»

	Період	
	1000 – 1820 рр.	1820 р. – дотепер
Чинники економічного зростання	1. Розвиток науки й техніки (розповсюдження світської університетської освіти та центрів книгодрукарства в Європі, технічні нововведення у сфері навігації та кораблебудування, наукова революція) 2. Чинники, що спонукали до активізації підприємницької діяльності (скасування феодальних обмежень на купівлю та продаж власності, розвиток бухгалтерського обліку та фінансових інституцій) 3. Поширення християнства (запровадження змін в інституті шлюбу, спадковості тощо) 4. Запровадження системи держав-націй, що дало змогу інтенсифікувати торговельні зв'язки та інтелектуальний обмін між країнами	1. Технологічний прогрес (насамперед, розвиток транспорту та комунікативних засобів) 2. Накопичення капіталу, що сприяло зростанню продуктивності 3. «Поліпшення» людського капіталу, що стосується, насамперед, зростання середнього рівня освіти населення. 4. Інтеграція між економіками (зростання відкритості економік, активізація міжнародної торгівлі, сприяння спеціалізації країн, посилення інвестиційних потоків, інтелектуальної та підприємницької взаємодії між ними) 5. Структурні зрушення (насамперед, зміни у структурі зайнятості по секторах економік, що сприяє накопиченню капіталу, підвищенню освіченості й розвитку навичок працівників та відкритості економік) 6. Обмеженість природних ресурсів

Джерело: складено автором на основі [3], [6]

умов торгівлі та шок пропозиції [9]. Зокрема, в цих «країнах позитивний шок пропозиції може призводити до зменшення реального валютного курсу (здорожчання валюти), а відтак і до зниження конкурентоспроможності (так звана голландська хвороба) та уповільнення приросту доходу» [9, с.64].

Динаміка валового внутрішнього продукту на одну особу України протягом 1992-2015 рр.

Рис. 3. Динаміка темпу зростання валового внутрішнього продукту світу та індексу цін на сировину протягом 1991-2014 рр.

Джерело: складено автором за даними [7]

характеризувалася періодичними піднесеннями та падіннями (рис.4). За період 1992-2015 рр. ВВП України у розрахунку на одну особу збільшився у 5 разів – з 427,9 дол. до 2108,9 дол., досягнувши пікового значення на рівні 4435,1 дол. у 2013 році. Починаючи з 2000х рр., періоди падіння валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу пов'язані з негативним впливом зовнішніх факторів на економіку країни.

Зазначимо, що прискорення темпів зростання реального ВВП України, починаючи з кінця 1990х – початку 2000х рр., завжди супроводжувалося підвищенням цін на сировину у світі і навпаки (рис.5), що пояснюється саме перевалюванням експортних чинників економічного зростання (утвердження його експортної моделі) та сировинним характером самого експорту. І це при тому, що переорієнтація структури експорту на користь продукції проміжного споживання відбувалася ще з початку 90х рр. [10, с. 105-106]. Необхідно також зазначити, що темпи економічного зростання протягом 2002-2008 рр. навіть перевищували світові (так, темп зростання в Україні в середньому становив 6,74 %, у світі – 3,85 %). Зменшення попиту на метал та іншу сировину внаслідок світової фінансової кризи у 2008-2009 рр. та відповідне падіння цін

Рис. 4. Динаміка валового внутрішнього продукту у розрахунку на одну особу й темпу зростання ВВП України протягом 1992-2015рр.

Джерело: складено автором за даними [7]

кореспондувалося зі стрімким зниженням темпу зростання реального ВВП України, а зростання цін у 2010-2011 рр. – пожвавленням економічної активності з темпами зростання реального ВВП 4,15 % та 5,19 % відповідно. Падіння світових цін на сировину (особливо це стосується цін на метал) з 2012 року знову ж супроводжувалося падінням вітчизняної економіки. Якщо 2012 року зростання реального ВВП ще становило 0,31 %, у 2013 році було зафіксовано його падіння на рівні 0,04 %, у 2014 році – 6,8 % [9, с.172].

Тобто, в Україні, на противагу загальносвітовій тенденції, спостерігається протилежний причинно-наслідковий зв'язок: підвищення/падіння світових цін на сировину провокує підйом/спад економіки. І тому економічне зростання в Україні можна розглядати як відгук на збурення у світовій економіці.

На підтвердження сировинного характеру експорту з України наведемо наступну статистику. Відповідно до даних Державної служби статистики України [11] 2015 року основну частину експорту становила продукція сировинного характеру, зокрема: недорогоцінні метали та вироби з них – 24,8 % (чорні метали – 21,2 %), продукти рослинного походження – 20,9 % (зернові культури – 15,9 %), жири та олії тваринного або рослинного походження – 8,7 %, мінеральні продукти – 8,1 %. 2001 року структура експорту виглядала наступним чином: недорогоцінні метали та вироби з них – 41,32 % (чорні метали – 30,60 %), продукти рослинного походження – 4,26 % (зернові культури – 2,97 %), жири та олії тваринного або рослинного походження – 1,39 %, мінеральні продукти – 10,76 % (паливо мінеральне, нафта та продукти її перероблення – 7,29 %).

Слід додати, що прогнозується незначне зростання цін на основну продукцію аграрно-

го сектору (крім пшениці) 2016 року порівняно з 2015 р., що має забезпечити (бажано у поєднанні з підвищенням кількісних обсягів експорту даної продукції) зростання валютних надходжень та прискорення темпу росту ВВП.

Що стосується попиту на металургійну продукцію у світі, тут експортні можливості України безпосередньо залежатимуть від економічної ситуації в Китаї з огляду на суттєвий вплив з боку цієї країни [14]. Однак у цьому аспекті існують певні ризики, пов'язані з падінням фондового ринку в Китаї та девальвацією юаня. Водночас серйозною перешкодою прискорення економічного зростання в Україні є подальша ескалація конфлікту й руйнування основних експортних виробничих потужностей або їх перебуванням на території проведення антитерористичної операції.

Водночас обсяг торгівлі технологічними товарами, зокрема інформаційного та комунікативного характеру, є вкрай несуттєвим (рис.б). Так, протягом 2000-2013 рр. експорт даних товарів не перевищував 1,5 %, імпорт – 4 %. І це при тому, що економіка будь-якої країни, що розвивається, може досягти рівня постіндустріальних країн тільки за умови позитивного сальдо балансу технологій експорту-імпорту.

Загалом частка експорту високотехнологічної продукції у загальному експорті промислової продукції в Україні сягнула 2014 року 7 % [5]. Для порівняння: 2014 року найвищу питому вагу експорту високотехнологічної продукції було зафіксовано у таких країнах, як Нігерія (57 %), Філіппіни (49 %), Сінгапур (47 %), Малайзія (44 %) та Казахстан (37 %) [5].

Запровадження експортної моделі зростання на ранніх стадіях розвитку економіки має забезпечувати акумулювання валютних над-

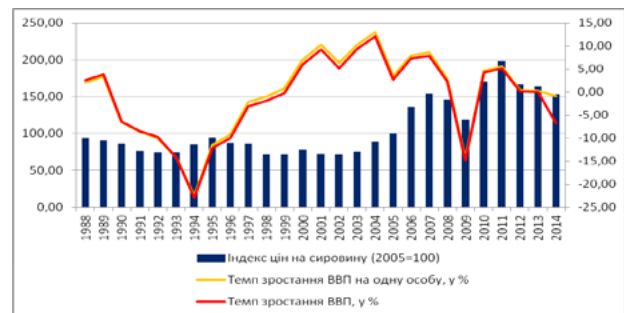

Рис.5. Динаміка темпів зростання реального ВВП та ВВП у розрахунку на одну особу в Україні та індексу світових цін на сировинні товари у 1988-2014 рр.

Джерело: складено автором за даними [5], [9]

Рис. 6. Динаміка експорту та імпорту технологічних товарів інформаційного та комунікаційного характеру у % до ВВП протягом 2000–2013 рр.

Джерело: складено автором за даними [5]

ходжень для підвищення технологічного імпорту та стимулювання розвитку високотехнологічних галузей виробництва. В подальшому ця політика має забезпечити перехід до інноваційної моделі економічного зростання. Проте в Україні так і не вдалося перейти до цієї моделі зростання.

Ведучи мову щодо забезпечення прискореного економічного зростання в нашій країні, слід згадати основні чинники «зростання навздогін». Так, матеріалах Світового Банку [12] пропонується п'ять характеристик, притаманних економікам, що демонстрували високі та стійкі темпи економічного зростання (7 % та більше) протягом 25 років у повоєнний період: 1) використання можливостей світової економіки, 2) макроекономічна стабільність, 3) високі норми інвестування та заощаджень, 4) ринкове регулювання розподілу ресурсів; 5) надійність і «дієздатність» урядів. В. Іноземцев [13, с.206], в свою чергу, виділяє такі чинники «зростання навздогін»: висока норма накопичення, дешева робоча сила, іноземні інвестиції, експортоорієнтованість економіки та активне державне стимулювання господарського зростання. Яскравим прикладом ілюстрування цієї моделі розвитку економіки можна вважати Китай [13, с.206-222], який вирізнявся високою конкурентоспроможністю за рахунок дешевої робочої сили та превалюванням прямих іноземних інвестицій. Проте, на думку Іноземцева, ця модель не позбавлена недоліків [13, с.94-119], серед яких він відзначає: однобічність індустріального розвитку, недоспоживання населення, екстенсивні фактори розвитку, масштабний імпорт капіталу і технологій, залежність країн, наздоганяють, від експорту власної продукції, абсолютна технологічна, інтелектуальна та культурна залежність країн від постіндустріального світу.

З огляду на ці фактори окреслимо основні зовнішні можливості для забезпечення прискорення економічного зростання в Україні. По-перше, це використання можливостей світової економіки для залучення новітніх технологій, модернізації обладнання та використання іноземних освітніх технологій з метою прискорення розвитку власного R&D (від англ. «Research & Development», тобто «дослідження та розвиток») сектору. По-друге, це забезпечення високих темпів інвестування в країні за рахунок власних джерел та зовнішніх запозичень. Причому залучені кошти мають бути спрямовані саме на інвестування в реальний сектор економіки (насамперед, у високотехнологічні галузі виробництва), а не на поточне споживання. В цьому аспекті допускається незбалансованість рахунку поточних операцій на ранніх стадіях розвитку економік, оскільки в даному випадку вона не матиме деструктивного впливу на зовнішню стійкість.

Для забезпечення стабільного економічного зростання частка інвестицій у ВВП (приватних та державних) не повинна бути меншою за 25 %. В Україні ж протягом останніх 23 років спостерігається стрімке скорочення як інвестицій так і заощаджень, що також кореспондується з темпами зростання ВВП (рис. 7). Так, питома вага валових інвестицій у ВВП впала з 39,054 % 1992 року до 11,611 % – 2015 року (у 3,36 разів). Частка заощаджень скоротилася з 35,256 % до 9,923 % за вказаний період (у 3,55 разів).

Для порівняння: у Китаї, за даними МВФ, протягом 1980-2015 рр. питома вага інвестицій у ВВП у середньому становила 39,27 %, а питома вага заощаджень у ВВП – 41,50 %.

По-третє, це забезпечення макроекономічної стабільності, для чого останнім часом активно використовують кошти міжнародних фінансових організацій, зокрема МВФ. Проте ця полі-

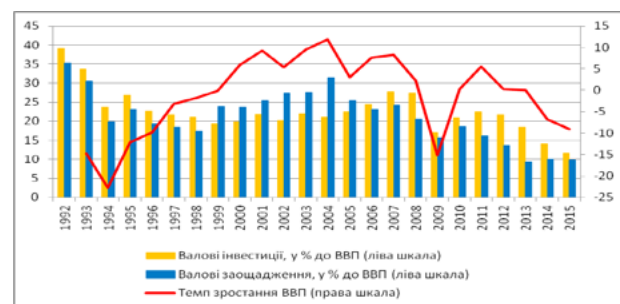

Рис. 7. Динаміка валових інвестицій та заощаджень в Україні за 1992-2015 рр.

Джерело: складено автором за даними [9]

Рис. 8. Динаміка видатків домогосподарств на споживання, дол. США

Джерело: складено автором за даними [9]

тика не повинна суперечити стимулюванню динамічного розвитку економіки. І, насамкінець, необхідно пам'ятати, що темпи акумулювання залучених ззовні коштів не повинні дорівнювати темпам економічного зростання країни, ігнорування чого може призвести до катастрофічних наслідків. Наразі повинні діяти обмеження на фінансування дефіциту держбюджету за рахунок зовнішніх запозичень та обмеження розміру зовнішнього державного боргу, деномінованого в іноземній валюті, та видатків на його обслуговування.

Крім того, в Україні останні кілька років спостерігається звуження внутрішнього попиту, основним проявом якого, на нашу думку, можна вважати скорочення видатків домашніх господарств на споживання (рис. 8), що провокує

скорочення внутрішнього виробництва та, як наслідок, інвестиційного попиту.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, доходимо висновку, що економічне зростання в Україні має експортне підґрунтя з переважною часткою сировинних товарів, що призводить до підвищення його волатильності у відповідь на зовнішні збурення, особливо збурення світових цін на сировину.

Проведене дослідження дає підстави для твердження, що забезпечення стабільного економічного зростання в Україні має передбачати: активізацію власного R&D сектору (забезпечення позитивного балансу експорту та імпорту технологій); превалювання інтенсивних факторів економічного зростання; зменшення залежності економіки від зовнішніх факторів (скорочення частки експорту та імпорту до ВВП при умові підвищення частки експорту високотехнологічної продукції).

Проте основним джерелом економічного зростання в Україні має бути поживлення внутрішнього ринку за рахунок розширення споживчого попиту внаслідок покращення очікувань споживачів та підвищення оплати праці працівників, враховуючи прогнозоване зростання інвестиційного попиту у зв'язку з певним поживленням у реальному секторі економіки внаслідок падіння ціни на нафту. Саме це забезпечить перехід до моделі інтенсивного зростання.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Прикладні аспекти прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем: монографія [ред. О. І. Черняк, П. В. Захарченко]. – Бердянськ, 2015. – 384 с.
2. Maddison A. The World Economy: a Millennial Perspective / A. Maddison. – Paris: OECD Development Centre Studies, 2001. – 383 p.
3. Maddison A. *Growth and interaction in the world economy: the roots of modernity*. / A. Maddison. – Washington, DC: AEI Press, 2005. – 275 p.
4. The Maddison Project. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/home.htm>.
5. World Development Indicators [Electronic resource] / The World Bank. – Mode of access: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=wdi-database-archives-%28beta%29#>.
6. Maddison A. Monitoring the World Economy [Electronic resource] / A. Maddison. – Paris: OECD Development Centre, 1995. – Mode of access: <http://www.ggdc.net/maddison/Monitoring.shtml>.
7. World Economic Outlook: Databases October 2015 [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx>
8. Adjusting to Lower Commodity Prices (World Economic Outlook: Databases October 2015) [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/>
9. Баженова О.В. Дослідження факторів динаміки економічного зростання: SVAR підхід // Наукові праці НДФІ. – 2014. – №3 (68). – С.57-65.
10. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Жаліло Я. А. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development [Electronic resource] / World Bank, , Commission on Growth and Development. – Mode of access: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/6507>
13. Иноземцев В. А. Пределы «догоняющего» развития / В. А. Иноземцев. – М.: Экономика, 2000. – 295 с.
14. Баженова О. В. Моделювання впливу системно значимих економік світу на динаміку макроекономічних показників України / О. В.Баженова // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2015. – № 167. – С.36-43.

Матеріал надійшов 18.04.2016 р.